

HomerOS

Cilt / Volume 2, Sayı / Issue 2, 2019, pp. 39-54

E - ISSN: 2667-4688

URL: <http://www.ratingacademy.com.tr/ojs/index.php/homerOS>

DOI: <https://doi.org/10.33390/homerOS.2.006>

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'DA DİL MESELELERİNİN TARTIŞMALARI (TÜRK DİLİ, AZERBAYCAN DİLİ VB.)

ARGUMENTS OVER LANGUAGE ISSUES IN AZERBAIJAN AFTER GAINING THE INDEPENDENCE (TURKISH, AZERBAIJANI, ETC.)

Ziyafet Firuze QASIMOVA *

* Bakü Slayyan Üniversitesi, Azerbaycan

E-mail: decel2002@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6579-5110>

Geliş Tarihi: 19 Aralık 2018; Kabul Tarihi: 15 Nisan 2019

Received: 19 December 2018; Accepted: 15 April 2019

ÖZET

Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanması ile ana dil meselesi siyasi, ideolojik tartışmaların odağı oldu. Bu tartışmalar esas olarak aşağıdaki konuları içermekteydi:

- a) Ana dilin sosyal-siyasi durumu konusu
- b) Ana dilinin adı meselesi

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra kabul edilmiş ilk Anayasada devlet dili hakkında hiçbir madde konulmamıştır. Azerbaycan SSCB'ye üye olduktan sonra 1937 yılında kabul edilen Anayasa'da da Azerbaycan'ın devlet dili hakkında hiçbir madde bulunmamaktadır. 1956 yılında Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetinin kararıyla 1937 yılında kabul edilmiş bulunan ülke Anayasasına Azerbaycan Türkçesinin devlet dili olması ile ilgili madde eklendi. Ve bunun ardınca Azerbaycan'da ana dilinin kullanım meselesi sorunları ortaya çıktı. Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra Azerbaycan'da ana dilinin kullanım meselesi sorunları yanında devlet dilinin adı meselesi de gündem konusu ve tartışmalar odağı olmuştur.

1980'li yılların sonu, 1990'lı yılların başlarında Azerbaycan'da ana dilinin adı konusunda üç anlayış ortaya çıktı:

1. "Azerbaycan dili" adını savunanlar;
2. "Türk dili"ne dönüşü savunanlar
3. "Azerbaycan Türk dili" veya "Azerbaycan Türkçesi"ni savunanlar.

"Azerbaycan dili"nin kullanımının yerleştiği kabul edilmekle beraber, bu anlayıştan Türklüğe karşı bir anlam çıkarılanlar da vardı. Bazıları da ana dilinin isminin "Türk dili" olmasıyla halkın Türkiye Türkçesi ile konuşma zorunda kalacağını düşünüyordular.

Bu çalışmada bu sorunlar dile getirilecek ve sonuçlar değerlendirilecektir. Çalışmanın en önemli özelliği şimdiye kadar yapılmamış meclis tutanakları Azerbaycan Milli Meclisinin arşivinden alınarak sunulacak, burada yukarıda belirtilen tartışmalara geniş yer verilecektir. Ayrıca Azerbaycan basınında yer alan tartışmalarla karşılaştırma yapılacaktır. Bunun için Azerbaycan Milli Meclis arşivi belgeleri ve Azerbaycan basını kaynakları esas alınacaktır.

Anahtar Kelime: *Türk dili, Azerbaycan dili, Ana dili, Azerbaycan Türk dili, Azerbaycan basını.*

ABSTRACT

After Azerbaijan's gaining independence native language issue became the centre of political and ideological arguments. These arguments mainly covered the following themes:

- a) Social-political status of native language*
- b) Native language's name*

In the first Constitution adopted after the establishment of Soviet rule in Azerbaijan, there was no item about state language. In the Constitution adopted in 1937 after Azerbaijan's membership in SSRU, state language item was also absent. In 1956 on decision of Supreme Council of Azerbaijan SSR the item about adopting Azerbaijani Turkish as state language was added to the Constitution of 1937. After that native language usage problems in Azerbaijan arose. After gaining the independence, along with native language usage problems state language's name issue also became actual problem and the centre of arguments.

At the end of 1980's - in the beginning of 1990's three opinions on native language's name were formed in Azerbaijan.

- 1. The defenders of "Azerbaijani language" term.*
- 2. "Turkish language"*
- 3. "Azerbaijani Turkish language"*

Besides those who accepted "Azerbaijani language" term there were some who considered this notion against turkism. Others thought that "Turkish language" term would make people speak Turkish.

These problems will be lightened and the results carried out in this article. The most important peculiarity of the article is that Parliament documents from the National Parliament's Archive will be presented, all above mentioned arguments will be widely lightened here. Besides, arguments from Azerbaijani press will also be compared on base of Azerbaijan National Parliament's archive and Azerbaijani press sources.

Keywords: *Turkish language, Azerbaijani language, native language, Azerbaijani Turkish language, Azerbaijani press.*

Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanması ile ana dil meselesi siyasi, ideolojik tartışmaların odağı oldu. Bu tartışmalar esas olarak aşağıdaki konuları içermekteydi:

- 1. Ana dilin sosyal-siyasi durumu konusu**
- 2. Ana dilinin adı meselesi**

1. ANA DİLİN SOSYAL-SİYASİ DURUMU KONUSU

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra kabul edilmiş ilk Anayasada devlet dili hakkında hiçbir madde konulmamıştır. Azerbaycan SSCB'ye üye olduktan sonra 1937 yılında kabul edilen Anayasa'da da Azerbaycan'ın devlet dili hakkında hiçbir madde

bulunmamaktadır. 1956 yılında Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetinin kararıyla 1937 yılında kabul edilmiş bulunan ülke Anayasasına Azerbaycan Türkçesinin devlet dili olması ile ilgili madde eklendi. Bu maddenin kabul edilmesi ülkede tartışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu. Devlet dairelerinde çalışanların bazıları bu durumdan hareketle resmi idarelerde yazışmaların sadece Azerbaycan Türkçesinde olmasına çalıştılar, yazı makinelerini değiştirmeye başladılar. O zamanlar devlet işleri sadece Rus dilinde yürütüldüğünden çalışanların çoğunluğu Rus dillilerden-Rusça konuşan Azerbaycanlı, Rus ve Ermenilerden oluşuyordu. Bu yüzden çalışanların bazılarının işine son verildi ve bu da Azerbaycan'da sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. 1959 yılında SBKP MK (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi) Azerbaycan'da milliyetçilik hareketleri üzerine bir karar kabul etti ve bazı yöneticiler işten alındı. 1960 yılından başlayarak Azerbaycan Türkçesi devlet dili statüsünde olmasına rağmen Rus dili hâkimiyetini korumakta idi. 1977-1978 yılında Anayasa tekrar düzenlenirken Azerbaycan dilinin (Azerbaycan Türkçesi) Azerbaycan SSC'nin devlet dili olması hakkında bir madde hazırlandı. Bu madde Moskova'da yankı uyandırdı. Diğer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerde böyle bir madde olmadığından bu maddeye gerek kalmadığı belirtildi. Uzun tartışmalar sonucu 1978 yılında Azerbaycan Anayasası kabul edildi ve Azerbaycan dilinin devlet dili olması ile ilgili madde dâhil edildi.¹ Anayasanın devlet dili hakkında 73. maddesine göre

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir.

Azerbaycan SSC, devlet organlarında ve sosyal alanlarda, kültür, maarif müesseselerinde ve başka idarelerde Azerbaycan dilinin kullanılmasını sağlar ve onun her bakımdan gelişmesi için devlet yardımı yapar.

Azerbaycan SSC'de Rus dilinin, aynı zamanda nüfusun konuştuğu başka dillerin bütün organlarda ve idarelerde hukuk eşitliği esasında bağımsız biçimde kullanılması temin edilir.

*Bu veya başka dillerin kullanılmasında hiçbir imtiyaza veya sınırlamaya izin verilmez.*²

41

1980'li yılların ortalarından başlayarak Moskova karışık olaylara sahne oldu. Bu durum Azerbaycan'ı da etkiledi. 1980'li yılların sonu-1990'lı yılların başlarında oluşan köklü değişim hareketi dil konusu ile bağlı bir sıra tarihi problemlerin gündeme gelmesine, tartışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu. Azerbaycan halkının bağımsızlık çabası dil sorunlarını da içinde barındırmaktaydı. Böyle bir dönemde Azerbaycan KP MK, Ağustos 1989'da "Azerbaycan SSC'de Azerbaycan dilinin devlet dili gibi daha aktif kullanılmasını temin etmek hakkında"³ kararı kabul etti. Karar sonrası okullarda Azerbaycan Türkçesi dersleri çoğaltıldı, Rus okullarında ilkokuldan başlayarak Azerbaycan Türkçesi dersleri konuldu.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasına rağmen Azerbaycan'da ana dilinin kullanım sorunu devlet dairelerinde, askeriyede belgeler ve yazışmalarda devam etmekteydi. Rus dilinin bu alanlarda üstünlük kazanması halkı rahatsız etmekteydi. Bu konu Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından önce de sık sık Azerbaycan basınına meşgul etmiştir.⁴

Ana dil sorununu gündeme taşıyan Azerbaycan basını bu konuda çeşitli makalelere yayınlamıştır.

1. Dilbilimcilerin görüşüne yer veren *Aydınlık* Gazetesinde 21 Şubat 1992'de yayınlanan "Azerbaycan-Türk dili mütehassısın gözü ile" isimli makalede Nizami Huduyev Azerbaycan'da dilbiliminin gelişimine değinmiş, 1930 yılına kadar dilbiliminin objektif geliştiğini, 1930 yılından itibaren "kızıl dilbilimciler"in kontrolü altına geçerek sübjektifleştiğini belirtmiştir.⁵ Nizami Huduyev *Aydınlık* Gazetesindeki bir başka makalesinde ise Azerbaycanlıların kendi dilini temiz konuşamamasını aşağıdaki nedenlere bağlamaktadır: Özellikle şehirde oturanlar Azerbaycan dilini temiz konuşamıyor. Bu da dilin devlet idaresinden, kamusal

alanlardan uzaklaştırılmasıyla açıklanabilir. Anaokullarından başlayarak Rusça öğrenim yapan okulların sayısının artması da buna yardımcı olmuştur.

2. Yüksek vazifelere ancak Rus dilini iyi bilenler alındığından herkes çocuğunu Rus okuluna yazdırıyordu.
3. Karışık evlilikler sonucunda Rus dilinin benimsenmesi artıyordu.
4. Rus dili prestij dili olarak kullanılıyordu.⁶

Mübariz Abdullayev de bir makale ile, 1992 yılının gündem konusu olan Azerbaycan Türkçesi'nin kullanım sorunlarına ve bu konuda yaptığı bir araştırmaya değinmiştir. Cumhurbaşkanı'nın Azerbaycan Türkçesi kullanılması ile ilgili kararına dikkat çeken makale yazarı Zagfedarasiya (Zagafkasya Federasyonu-Kafkasya ötesi Federasyon) adına Bakü gemi fabrikası ve Bakü ihtisaslaştırılmış araba fabrikasında çoğunluğun Azerbaycanlı olmasına rağmen belgelerin, levhaların Rus dilinde olduğunu belirtmektedir. Teknik imkânların kısıtlı olmasından şikâyetçi olan fabrika müdürleri ise Rus dilini kullanmalarına mecbur kaldıklarını bahane etmeleri üzerine kendi çapında araştırma yapan makale yazarı gerçekleri öğrenmek için bu konuda yetkili kişilerle görüşmüş, makinelerin "dili"nin değiştirilmesinin kolay ve maliyeti ucuz olan bir işlem olduğunu öğrenmiştir. Bu araştırmadan sonuç çıkaran yazar aşağıdaki sorularına yanıt aramaktadır: Şimdi her yerde tarihi köklere dönmeğe eğilimin güçlendiği bir dönemde biz neden dilimizi dış etkilerden korumuyoruz? Bizde gelenek ve milli servetlerimizle gururlanmak hissi zayıftır. Manevi duyguları bir tarafa bıraksak dahi Azerbaycan dilinin kullanımı ile ilgili verilen kararın sorumluluğunu taşıyor muyuz? ⁷

Yeni Fikir Gazetesi 17 Nisan 1991'de yayınladığı "Halgın yetkinliği başka şeydir" isimli makalede Eliseftar Hüseyinov'un sorularını yanıtlayan Prof. Dr Tofiq Hacıyev "Bizim görüşümüze göre dilimizin yapay bir biçimde "Türkleştirilmesi" ile "Ruslaştırılması" arasında fazla ciddi bir fark yoktur. Belki bizimle aynı fikirde misiniz?" sorusuna aşağıdaki yanıt vermiştir:

"-Asrın başlarında Azerbaycan edebî, kültürel hayatında, edebî dilimizin sözlük, sesbilgisi, gramer, imlâ kurallarında Türkiye Türklerinin dil normunu esas alan aydın grubu vardı. Mollanesreddinçiler başta olmakla, bazı aydınlar buna karşı çıkmaktaydı. Asrın başlarında ana dilimize başka Türk dilinin karışmasına karşı çıkılıyordu. Bugün ise Türkçülüğü böyle görmüyorum. M. Hüseyin'in Türkiye'ye gidişinden sonra *nögteyi nəzər* yerine *baxım* (bakım) kelimesini kullandık. Yahut *əsr* (asr) yerine *yüzyillik* (yüzyıllık) kullanıyorsak, bu da hayırlıdır. Edebî dilin kapısını açıp, bakmadan kabul etmek de sakıncalıdır. Biz akraba dillerden gerekli gereksiz kelimeler almakla nesillerimiz arasında anlaşmayı zayıflatabiliriz. Türkler (Türkiye Türkleri) kendileri de yapay kelime hazinesine karşı çıkıyorlar".⁸

1980-1990 yıllarında Azerbaycan Türkçesini sosyal, siyasi, ideoloji yönden etkileyen faktörlerden biri de Türklük anlayışının canlanmasıydı. Azerbaycan halkında milli şuur, Türklük anlayışının kavranılmasından ziyade duygusal yönde gelişmekteydi. Bu durumda "ana dilinin adı problemi" gündem konusu olmaya başladı.⁹

2. ANA DİLİN ADI MESELESİ

"Azerbaycan dili" anlayışı 1930'lu yıllardan itibaren resmileşmiştir. Bu zamana kadar resmi belgelerde "Türk dili" kullanılmıştır. Ek olarak, çeşitli resmi kaynaklarda (bunların ekserisi Rus İmparatorluğu devrine aittir) "Zakafkasya (Kafkasya ötesi-Güney Kafkas) Tatarlarının dili", "Azerbaycan Türk dili (yahut lehçesi)" vb. ifadelerden yararlanılmıştır.¹⁰

Azerbaycan Türkçesi için kullanılagelen Türk dili ifadesi, Stalin yönetiminin 1937 yılında gerçekleştirdiği değişiklikler çerçevesinde Azerbaycan dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kamil Nerimanoğlu'na göre daha 1934 yılında Samed Vurgun'un "Rehber

salam” şiirindeki “Çadrasız boyasız Türk kızlarından (çarşafsız boyasız Türk kızlarından)” mısrasından rahatsızlık duyan Stalin Türk sözünü kurnazlıkla kaldırmıştı. Stalin’in Türkler öncesi Midya tarihini öne çıkarmaya, Fars dilli edebiyatı abartmaya yönelik siyasetinin bir amacı vardı: Türklüğü unutturmak, 200 milyonun tarihi birliğini hafızalardan kazımak.¹¹

1980’li yılların sonu, 1990’lı yılların başlarında Azerbaycan’da ana dilinin adı konusunda üç anlayış ortaya çıktı:

1. “Azerbaycan dili” adını savunanlar;
2. “Türk dili”ne dönüşü savunanlar
3. “Azerbaycan Türk dili” veya “Azerbaycan Türkçesi”ni savunanlar.¹²

“Azerbaycan dili”nin kullanımının yerleştiği kabul edilmekle beraber, bu anlayıştan Türklüğe karşı bir anlam çıkaranlar da vardı. Bazıları da ana dilinin isminin “Türk dili” olmasıyla halkın Türkiye Türkçesi ile konuşma zorunda kalacağını düşünüyorlardı.

1990’lı yılların başlarında ülkenin siyasi durumu dille ilgili problemlerin hemen çözümüne ulaşmaya imkân vermemekteydi. Bu durum 1992 yılında Azerbaycan Halk Cephesinin iktidara gelmesine kadar devam etti.

Azerbaycan Milli Meclisi 9 Aralık 1992’de Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı İsa Gember’in (Kamber) başkanlığında toplandı. Toplantının gündem konusu olan “Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında” kanun projesi üzerinde tartışmalar yapıldı. Tartışmalarda özellikle, Rus dilinin devlet idarelerinde, Cumhurbaşkanlığında kullanımı üzerinde duruldu.¹³ Bunun ardından Milli Mecliste devlet dilinin adı meselesi gündeme geldi. Milli Meclis 16 Aralık 1992’de toplandı ve devlet dilinin adı meselesini tartışmaya açtı. Toplantıda milletvekilleri değişik görüşleri savundular. Sabir Rüstemhanlı “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir” cümlesinin sonunda parantez içinde “Azerbaycan Türkçesidir” yazılmasını teklif etmiştir.¹⁴ Rauf İsmayılov ise daha önce projede Sabir Rüstemhanlı’nın teklif ettiği gibi yazıldığını, fakat buna karşı itirazlar yapıldığını belirtmiştir.¹⁵ Hacıbaba Ezimov’un fikrinde ise biz Azerbaycan Cumhuriyetiyiz, Azerbaycan halkıyız, Azerbaycan dilinde konuşuyoruz ve bu ifadelerin hepsi vatandaşlık hukuku kazanmış, halk tarafından beğenilmiştir. Azerbaycan dilinin Türk dillerinden biri olduğunu dünya biliyor. “Azerbaycan dili”nin yanında ilave “Türk” sözünü yazmaya gerek yoktur. “Azerbaycan dili”, “Azerbaycan halkı”, “Azerbaycanlı” ifadelerini değiştirmeyelim ve bu gerçeği unutmayalım.¹⁶

S. Rüstemhanlı’nın teklifi 13 kişinin oyu ile yetersayı kazanamadı. Ve “Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında” kanun projesinin tartışılması 17 Aralık 1992 tarihine bırakıldı. 17 Kasım 1992’de meclis tekrar toplandı. Kanun projesinin çalışma grubunun başkanı dilbilimci Prof.Dr. Ağamusa Ahundov devlet dili adının Azerbaycan dili olmasını savunarak “Azerbaycan dili bütün Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları için zorunludur” ilkesinin benimsenmesini teklif etmiştir.¹⁷ Metleb Mütellimov, Ahundov’un teklifini desteklemekle beraber kanun projesinin birinci maddesinde “başka milletlerin temsilcilerinin Azerbaycan dilini öğrenmesi takdir olunur” yerine “öğrenmesi için her tür yardım yapılır” cümlesini eklemeyi uygun görmektedir.¹⁸ Mirmahmud Fettayev’in “ Azerbaycan dili Azerbaycan Cumhuriyeti’inin dilidir ve Azerbaycan Cumhuriyetinin vatandaşları için zorunludur” teklifi 15 oyla yetersayı kazanamamış, tartışma devam etmiştir. Konuşma yapan Hüseynağa Geniyev diğer Türk Cumhuriyetlerinin kendi dillerine Türkçe (Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi gibi) sözünü ekledikten sonra sıranın Azerbaycan Türkçesine gelebileceğini, “Azerbaycan dili” teriminin uzun zamandan beri kullanıldığından uygun olacağını belirtmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı İsa Gember, Geniyev’in konuşmasına karşı çıkmıştır. İsa Gember’in fikrinde dünkü oylamanın sonucu şüphelidir. Nedense “Türk” sözüne Azerbaycan’da kuşkuyla yaklaşıyor. Azerbaycan dili anlayışı belirli anlamda Stalin

zamanında resmi olarak kullanılmıştır. Biz ise buna alışmışız. Fakat konu Azerbaycan dili isminin değiştirilmesi değil, yanında parantez içinde Türk kelimesinin yazılmasıdır. Dilimizin Türk dillerinden biri olduğunu onaylamış oluruz.¹⁹ İsa Gember'in fikrine karşı çıkan Kamran Rehimov ise görüşünü şöyle açıklamıştır:

”Benim fikrimce o sözü oraya yazmanın hiçbir anlamı yoktur. Türkiye’de “Türk Oğuzcası”, “Oğuz Türkçesi” mi yazılıyor? Genellikle bu konu hiçbir yerde kabul edilmemiştir. Azerbaycan’da Azerbaycan dili devlet dilidir. Bundan başka, “Azerbaycan dili”n den sonra “Azerbaycan Türkçesi” yazarsak bunu farklı yorumlarlar. Bizim ülkemiz çok milletli bir ülkedir. Burada çeşitli halkların, milletlerin ve etnik grupların temsilcileri de bulunuyor. Onlar da o zaman “Azerbaycan Türkçesi”nin yerine “Talış dili”, “Udin dili” “Lezgi dili”dir yazabilirler. Tek bir Azerbaycan etrafında herkes birleşir”.²⁰

Kamran Rehimov’a cevap hakkını kullanan İsa Gember açıklama yapmıştır:

““Azerbaycan dili” denince onun Türk dili olması bir nevi saklanılıyor. Fakat sizin söylediğiniz gibi “Kürt dili”, “Talış dili”, “Lezgi dili” denince her şey biliniyor. Onların gelişmesi bizim kararlarımızla sağlanılıyor. Azerbaycan dili anlayışı Talış, Lezgi, Kürt dillerini kendine birleştirmez”.²¹

İsa Gember’in görüşüne açıklık getiren Arif Hacıyev’e göre Azerbaycan’da Türkler milliyetini “Azerbaycanlı”, dilini “Azerbaycan dili” yazmaktadır. Başka milletlerse, hem kendi milletini, hem de kendi dilinin adını yazıyor. Azerbaycan’da çoğunlukta olan Türklerin hukuklarının kısıtlanması süreci devam ediyor. Hem milletin, hem de dilinin adını yazdıramıyor. “Türk” ifadesinin parantezde yazılmasına karşı çıkışlar şaşırtıcıdır.²²

Bu toplantıda da söz hakkı isteyen Sabir Rüstemhanlı İran’da yaşayan 25 milyon Azerbaycanlının hepsinin “Biz Türkçe konuşuyoruz” sözüne dikkat çekti. Sabir Rüstemhanlı’nın fikrini destekleyen Güdret Guliyev “Azerbaycan Türkçesi” ifadesini eklemekte hiçbir sakınca görmemiştir. Heyrulla Eliyev ise İsa Gember’in sözüne tepki göstererek Azerbaycan kelimesinin Stalin öncesi mevcut olduğunu belirtmiştir. Heyrulla Eliyev’le tartışan İsa Gember Türkiye’nin Atatürk’e kadar Türkiye gibi değil, Osmanlı imparatorluğu gibi anlaşıldığını, yavaş yavaş Türk adını onlara verdiklerini, Azerbaycan kavramının Stalin öncesi mevcut olmasına rağmen Stalin döneminde resmileştiğini anlatmış ve ülke adının dil adına konulmasını doğru bulmayarak Türk dili ismine geri dönmeyi teklif etmiştir.²³

Çalışma grubu üyesi, Prof.Dr. Yusif Seyidov ise durumu şöyle açıklık getirmiştir:

“...sadece açıklık getirmek istiyorum. “Azerbaycan dili” ifadesini ortadan kaldırmak istemiyoruz, herkes kalmasını istiyor. Bununla birlikte parantez içinde (Azerbaycan Türkçesi) yazılsın. Burada anlaşılabilirlik mevcuttur. Bizim arkadaşların bazıları Türk denince Anadolu Türkünü kastettiğimizi anlıyor. Türk kelimesi iki anlamda kullanılıyor. Rus dilinde farklı anlaşılıyor, fakat Azerbaycan dilinde değil. Genel olarak Türk vardır, ve ayrı olarak Türkiye Türkçesi. Biz Azerbaycan Türkçesi denince Türkiye Türkçesi değil, genel Türk dillerinden birini dikkate alıyoruz. Eğer biz bütün Türk halklarının dillerinin Türkçe (Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi) olarak kullanılmasını başararsak bunun çok büyük siyasi anlamı olabilir. Şunu da belirtelim ki, bütün Türk halkları her zaman bizi örnek almışlar”.²⁴

Toplantıda konuşma yapan milletvekili H. Ezimov Türk sözünün bize yabancı olmadığını, fakat şu anda kullanımının milliyetçilik açısından doğru olmadığını savunmuştur.²⁵

Uzun tartışmalar sonrası Sabir Rüstemhanlı teklifi üzerine tekrar oylama yapıldı. Sabir beyin teklifine 15 kişi olumlu, 17 kişi olumsuz oy verdi, 6 kişi ise tarafsız kaldı.²⁶ Böylece Milli Meclis yine bir sonuca varamadı.

Azerbaycan Milli Meclisi 22 Aralık 1992 tarihi tekrar toplandı. Toplantıda devlet dilinin adı “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili hakkında” Azerbaycan Cumhuriyetinin kanununda Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili tespit edildi. Bu kanunda projenin tartışılması zamanı “Azerbaydjanskiy yazık” ifadesinin sadece alfabe çevirisinden oluşması ve bir kadar da belirsizlik ifade etmesinden dolayı devlet dilinin adı ile ilgili teklif edilen 4 varyant bir defa daha müzakere edildi.

- I. varyant- Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir: Evet 25, hayır 13, çekimser 7 oy topladı.
- II. varyant- Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan Türkçesidir: Evet 15, hayır 22, çekimser 6 oy topladı.
- III. varyant- Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dili-Azerbaycan Türkçesidir: Evet 9, hayır 22, çekimser 6 oy topladı.
- IV. varyant- Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dili-en zengin, en kudretli Türk dillerinden biri olan-Azerbaycan dilidir: Evet 15, hayır 17, çekimser 10 oy topladı.²⁷

Oylama kuralına göre hiçbir teklif gerekli oyu toplayamadığı takdirde diğerlerine göre oyu fazla olan varyantla ilgili tekrar oylama yapılması gerekiyordu.. Ve I.varyantla ilgili oylama yapıldı. Oylamanın sonucunda I.varyant evet 27, hayır 8, çekimser 5 oy alarak kabul edildi ve alkışlandı. Milletvekilleri sevinç hissini etkisinden kurtulmak için mola verdiler.²⁸

Milli Meclis'in toplantılarını aktaran ve Azerbaycan Cumhuriyetinin Yüksek Sovyetinin gazetesi olan *Azerbaycan Gazetesi* bu haberi mutlulukla karşılamış ve 23 Aralık 1992'de “Ana dilim-Türk dilim! Öz adınla yaşa, dilim!” isimli makale yayınlamıştır. Makalenin yazarı Milli Meclisin 22 Aralık'ta yaptığı toplantının gidişatı ile ilgili haber vermesiyle beraber duygularını saklayamamıştır:

“Milletimizin ve dilimizin Çar ve Stalin repressiyasının (baskısının) kurbanı olmuş adı 22 Aralıkta Milli Meclisin toplantısında beraat alarak “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili hakkında” Azerbaycan Cumhuriyetinin kanununda Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili olarak tespit edildi”.²⁹

Bu kanunun kabul edilmesinden sonra Azerbaycan Cumhuriyetinin Milli Meclisi “Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında” kanununu kabul etmiştir³⁰.

Bu kanun ve kararlar yürürlüğe girdikten sonra Azerbaycan'da her alanda devlet dilinin ismi Türk dili olarak kullanılmaya başlandı. Okullarda ders kitaplarının üstünde Türk dili yazılmaktaydı. Örneğin Bakü'de 1995 yılında 5'ci sınıflar için yayınlanan Türk dili adı altında Azerbaycan Türkçesi ders kitabında başlangıç bölümünde Türk dilleri ve Türk halkları hakkında şöyle bir bilgi verilmiştir:

“Siz televizyonda Türkiye'den çocuklar için yapılan çocuk programlarına şüphesiz bakıyorsunuz. Bu zaman duyduğunuz konuşmaların bizim dile ne kadar yakın olduğunu hissediyor musunuz? Çünkü Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türkleri akraba halklardır. Hatta dillerimizin adları da birbirine akrabadır. Dünyada bize akraba olan bu tür halklar çoktur: Türkmenler, Kumuklar, Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar, Başkurtlar, Uygurlar ve başkaları. Bütün bu halklara Türk dilli veya Türk halkları denir. Dünyada yaşayan Türk halklarının sayısı 30'dan çoktur. Bu halklara mensup olanların sayısı ise 200 milyona yakındır (Ek 23)”.³¹

Bu bilginin ardından ana dili hakkında şunlar yazılmıştır:

“Bizim ana dilimiz Türk dilidir. Bu dil dünyanın en eski dillerinden biri sayılır. Türk dili cumhuriyetimizin devlet dilidir. Ülkemizin bütün sosyal, kültürel, siyasi hayatında bu dil geniş ölçüde kullanılıyor”.³²

Azerbaycan'da Türk dili adı üç yıl kullanıldı ve Azerbaycan'da 1995 yılında Anayasa değişikliği yapıldığı zaman devlet dilinin adı meselesi tekrar gündeme geldi. Bu konu 31 Ekim, 2 Kasım'da yapılan toplantılarda tartışılmıştır.

31 Ekim 1995 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyetinin yeni Anayasayı hazırlayan komisyonunun Azerbaycan Cumhuriyetinin Bilimler Akademisinin Yönetim Kurulu binasında toplantısı yapılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisinin edebiyat, dil, güzel sanat şubesinin sekreteri Bekir Nebiyev başkanlığında yapılan bu toplantıda yeni Anayasanın bir maddesinin -“Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili hakkında” maddenin- tartışılması için toplanıldığı belirtilmiştir. Toplantıya Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev de katılmıştır.³³ 1992 yılında kabul edilen kanunu hukuki olarak doğru bulmayan Aliyev devlet dilinin adının nasıl yazılması gerektiğiyle ilgili fikir beyan etmemiş ve bu fikri bilim adamlarına bırakmıştır.³⁴

Haydar Aliyev'den sonra konuşma yapan Şahin Aliyev (Cumhurbaşkanı İcra Organı Müdürü) Azerbaycan Milli Meclisinin 1992 yılında kabul ettiği “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili hakkında” kanunu toplantıda okuduktan sonra bu kanun “Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet bağımsızlığı hakkında Anayasa kararı”nın şartlarına uymadığı için hiçbir geçerliliğe sahip değildir.³⁵

Şahin Aliyev'in konuşması bittikten sonra Haydar Aliyev hiçbir tarafı etkilememek için toplantıyı terk edeceğini ve tartışmalara başlanacağını bildirmiştir. Haydar Aliyev'in toplantıyı terk etmesinin ardından konuşmalara başlanmıştır. Toplantıda Prof.Dr. Ağamusa Ahundov, Prof.Dr. Vagif Aslanov, şair Nebi Hezri, Prof.Dr. Tofiq Hacıyev, Yazarlar Birliği Başkanı Anar, Prof.Dr. Nizami Huduyev, şair Gabil, Yazarlar Birliği Sekreteri Çingiz Abdullayev, Bilimler Akademisi üyesi Feremez Magsudov, Milli Meclis üyeleri Sabir Rüstemhanlı, Heyrulla Aliyev, yazar Ekrem Eylisli, Prof.Dr. Kamil Veliyev, Prof.Dr. Elisa Şükürlü, yazar İsa İsmayılzade, Prof.Dr. Nizami Ceferov, Azerbaycan Sosyal Demokrat Partisi üyesi Mübariz Aliyev, Prof.Dr. Mesume Melikova, Prof.Dr. Gezenfer Kazımov, Prof.Dr. Yusif Seyidov, Prof.Dr. Fuad Gasımozade, Prof.Dr. Enver İsmayılov ve başkaları konuşma yapmıştır. Anayasa projesini beğendiklerini belirten konuşmacıların devlet dilinin adı meselesi ile ilgili 23 madde hakkında aşağıdaki teklifleri yapmışlar:

1. *Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir.*
2. *Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir (Azerbaycan Türkçesidir.)*
3. *Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir.*³⁶

Yapılan tekliflerden sonra bu konuya 2 Kasım'da 1995'de yapılacak toplantıda devam edileceği belirtilmiştir.³⁷

2 Kasım 1995'de Azerbaycan Cumhuriyetinin yeni Anayasayı hazırlayan komisyonu toplantı yapmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev toplantının giriş konuşmasını yapmış ve 31 Ekim'de yeni Anayasayı hazırlayan komisyonun onun toplantıyı terk ettikten sonra yaptığı işlerle ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının İcra Organının Başkanı, yeni Anayasayı hazırlayan komisyonun üyesi Ramiz Mehdiyev'i konuşmaya davet etmiştir. Mehdiyev 31 Ekim 1995'de sosyal bilimler enstitülerinin, üniversitelerin dil ve edebiyat, hukuk, felsefe, siyaset bilimi anabilim dallarının öğretmenlerinin, yazarların, gazetecilerin, aydınların, ortaokul öğretmenlerinin katılımıyla yapılan toplantıda konuşmak için 51 kişinin

başvurduğunu, onlardan 27'sinin konuşma yaptığını bildirmiş ve Haydar Aliyev'in isteği üzerine toplantıya katılanların görüşlerini ve sonuçları açıklamıştır:

Ağamusa Ahundov (Azerbaycan Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsünün müdürü) - Azerbaycan dili devlet dilidir;

Vagif Aslanov (Prof. Dr. Azerbaycan Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü)- Azerbaycan dili;

Nebi Hezri (şair)-Azerbaycan dili;

Tofiq Hacıyev (Prof. Dr, Bakü Devlet Üniversitesi Türkoloji Anabilim dalının Başkanı)-Türk dili, Azeri Türkçesi veya Azerbaycan Türk dili;

Çingiz Abdullayev, (yazar)-Azerbaycan dili;

Feremez Magsudov (Azerbaycan Bilimler Akademisi üyesi)-Azerbaycan dili;

Sabir Rüstemhanlı (Milli Meclisin üyesi)-Azeri Türkçesi;

Kamil Veliyev (Bakü Devlet Üniversitesinin Azerbaycan Dilbilimi Anabilim Dalının Başkanı)-Türk dili veya Azerbaycan Türkçesi;

Ekrem Eylisli (yazar)- Azerbaycan Türk dili;

Mübariz Eliyev (Sosyal Demokrat Partisinin üyesi)-Azerbaycan dili;

Musa Adilov (Bakü Devlet Üniversitesi Genel Dilbilimi Anabilim Dalı Başkanı, Prof.Dr.)- Azerbaycan dili;

Zöhrab Hesenoğlu (N.Tusi adına Azerbaycan Pedagoji Üniversitesinin asistanı)- Azerbaycan Türk dili;

Nizami Ceferov, Prof. Dr. (Bakü Devlet Üniversitesinin Filoloji Fakültesinin Dekanı)- Azerbaycan Türk dili;

İsa İsmayılzade, (şair)-Türk dili veya Azerbaycan Türkçesi;

Nizami Huduyev (N. Tusi Adına Azerbaycan Pedagoji Üniversitesinin Rektörü)- Azerbaycan Türk dili, Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan-Türk dili veya "Azerbaycan devlet dili Türk dilleri ailesine dâhil olan Azerbaycan dilidir";

Gabil, (şair)-Azerbaycan dili;

Şamil Gurbanov (Prof. Dr., Bakü Devlet Üniversitesinin öğretim üyesi)- Azerbaycan dili;

Yusif Seyidov (Bakü Devlet Üniversitesinin Azerbaycan Dili ve Onun Tedrisi Metodu Anabilim Dalı Başkanı)- Azerbaycan Türk dili;

Fuad Gasımszade (Prof. Dr., Bakü Devlet Üniversitesinin Felsefe Anabilim Dalı Başkanı)-Azerbaycan dili;

Genber İsmayılov (Petrol Kimya Yüksekokulunun öğretim üyesi)-Azerbaycan dili;

Gezenfer Kazımov (Prof.Dr., N.Tusi adına Azerbaycan Pedagoji Üniversitesinin öğretim üyesi)-Azerbaycan dili;

Elisa Şükürov (Prof.Dr., N.Tusi adına Azerbaycan Pedagoji Üniversitesinin öğretim üyesi)-Türk dili;

Mesume Melikova, (Prof. Dr., Bakü Devlet Üniversitesinin öğretim üyesi)- Azerbaycan dili;

Hesen Mirzeyev (Prof. Dr., N.Tusi Adına Azerbaycan Pedagoji Üniversitesinin öğretim üyesi)-Azerbaycan dili.³⁸

Sonuç olarak, “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir” teklifinin taraftarları 15 kişidir. Diğer tekliflerden Türk dili 3 kişi, Azerbaycan Türkçesi 3 kişi, Azerbaycan Türk dili 3 kişi, Türk dili veya Azerbaycan Türkçesi 1 kişi, Türk dili, Azeri Türkçesi veya Azerbaycan Türk dili 1 kişi, Azerbaycan Türk dili, Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan-Türk dili veya” Azerbaycan devlet dili Türk dilleri ailesine dâhil olan Azerbaycan dilidir” 1 kişi. Böylece 27 kişiden 15 kişi “Azerbaycan Türkçesinin devlet dili Azerbaycan dilidir” teklifini kabul etmiştir.³⁹

Mehdiyev'in konuşmasından sonra Baş Arşiv İdaresinin reisi Atahan Paşayev arşiv kaynaklarına dayanarak devlet dili olarak Türk dili adının kullanılması kronolojisine değinmiştir. 1918 yılından önceki belgelerde devlet dilinin “Tatar dili” olarak geçtiğini belirten Paşayev'in verdiği bilgilere göre devlet arşivlerinde devlet dili hakkında bilgi içeren ilk belgede—27 Haziran 1918 tarihli Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti tarafından kabul edilmiş kararda Türk dili devlet dili olarak ilan edilmiştir. Bu belge Fetelihan Hoyski tarafından imzalanmıştır. Parlatentonun faaliyeti zamanı yapılan toplantıların kaynaklarında ise bu konu ile ilgili bilgi yoktur. Yani kanun seviyesinde dil hakkında böyle bir karar imzalanmamıştır. İkinci resmi belge 29 Mart 1921'de Azerbaycan İnkılâp Komitesi tarafından Neriman Nerimanov'un ve Dadaş Bünyadzade'nin imzası ile kabul edilmiş emirdir. Burada Azerbaycan SSC'nin bütün idarelerinde işlerin Türk dili ile yürütülmesini temin etmek için özel komisyonun oluşturulması emredilmiştir. Beş kişiden oluşan bu komisyona Dadaş Bünyadzade başkan olarak seçilmiştir. İlk Azerbaycan Sovyet Anayasası ise 19 Mayıs 1921 tarihinde kabul edilmiştir. Fakat burada devlet dili hakkında hiçbir madde bulunmamaktadır. Sadece 27 Haziran 1924 tarihinde Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi (Devletin kararlarını yerine getiren organ) tarafından verilen dekretle (kanun kuvvetinde kararname) Azerbaycan SSC'de devlet dili Türk dili ilan edilmiştir. Bundan sonra 5., 6., 7. Sovyetler Kurultayında Anayasaya eklemeler yapılır. Fakat dil hakkında Anayasaya hiçbir madde eklenmemiştir. Dil hakkında, dilin devlet dili ilan edilmesi olarak ilk belge 1936 yılında 9'cu Sovyetler Kurultayına takdim edilmiş olan Anayasa tasarısıdır. Bu Anayasanın 20'ci maddesinde Azerbaycan SSC'nin devlet dilinin Azerbaycan dili olduğu kaydedilmiştir. Fakat 1936 yılının sonuna kadar olan belgelerde (hem parti arşivinde parti üyelerinin hesaplama kâğıtlarında, devlet arşivinde ayrı ayrı çalışanların belgelerinde) dil ve milliyet kavramı bir biriyle bağlıdır. Örneğin, orada milliyet Türk, ana dili Türk dili yazılmıştır. 9. Sovyetler Kurultayına seçilmiş temsilcilerin anketlerinde milliyetleri *Tyurk* yazılmıştır. Bu temsilciler Aralık ayında Moskova'ya gitmiş, SSCB Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra geri gelmiş ve yeni anayasa projesi üzerinde çalışmıştır. 14 Mart 1937 tarihinde Azerbaycan'ın 9. Kurultayı Anayasa tasarısını müzakereyi devam ettirmiştir. Burada ilginç olan ise ilk defa olarak mandat (Bir şahsın bir konuda yetkili olduğunu gösteren belge) komisyonunun verdiği bilgide Kurultaya katılanların milliyetleri hakkında yazılmıştır. Bu yazıda milletvekillerinden 225 kişinin Azerbaycanlı olduğu belirtilmektedir. İlk defa “Azerbaycan” sözü burada kullanılmaktadır. 14 Nisan 1937 tarihinde Anayasa kabul edildikten sonra “Türk dili” ifadesi terk edilmeye başlanmıştır. Anayasaya ise “Azerbaycan SSC'nin devlet dilinin Azerbaycan dilidir” maddesi yine konulmamıştır. Bu madde sadece 1956 yılında eklenmiştir.⁴⁰

Atahan Paşayev'in arşiv kaynaklarına dayanarak verdiği bilgiden sonra Şahin Aliyev (Cumhurbaşkanı İcra Bölmesinin Müdürü) yeni Anayasa projesini hazırlayan komisyona halk tarafından dil ile ilgili gelen 19 tekliften ve müelliflerinden bahsetmiş ve sadece Türk dili taraftarlarının tekliflerini ve müelliflerini komisyonda belirtmiştir.⁴¹ Konuşma yapan Yusuf Samedoğlu (Milli Meclisin üyesi, yeni anayasayı hazırlayan komisyonun üyesi), şair Cabir Novruz Türk dilli halk olduklarını inkâr etmemekle birlikte devlet dilinin adının Türk dili

olması teklifine karşı çıkıyorlar. Cabir Novruz yeni Anayasa'ya dil ile ilgili iki teklifin- "Azerbaycan'ın devlet dili Azerbaycan dilidir", Azerbaycan'ın devlet dili Türk dilidir" konulmasını ve bunlardan birini halkın seçmesini teklif etmiştir.⁴²

Devlet dili adının Türk dili olmasına tepki gösterenlerden biri de tarihçi Ziya Bünyadov olmuştur. Ziya Bünyadov tepkisini toplantıda şöyle dile getirmiştir:

"Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan dili-bunun başka adı olamaz ve bundan sonra bu konuda konuşmaya da gerek yoktur. Kim kendine Türk demek istiyorsa evinin duvarlarına sloganlar yapıştırın "Ben Türküm" ve aynada kendi kendisiyle konuşsun ki sen de, ben de Türküz."⁴³

Bu konuda daha ılımlı konuşma yapan Bahtiyar Vahabzade 70 yıldır Azerbaycan dilini benimsediklerini söyleyenlere şöyle cevap vermiştir: "Burada sırf Azerbaycan dilini savunanlar vardır ki, herhalde onlar 20 ve 30 yıl sonra soyadımızın sonunda -ov vardır ve o da bizimdir. Kardeş, kör kör, gör gör. Anar'la bizim düşüncemiz aynıdır, dilimiz Azerbaycan Türkçesi, milliyetimiz de Azerbaycan Türkü, en doğrusu budur."⁴⁴

Bahtiyar Vahabzadeye göre Mısır, Irak Arapça yazıyor, Arapça konuşuyor ve dilleri Arapça geçiyor. Dil olarak birdir, fakat onların da lehçeleri vardır. Dile yer adını vermek doğru değildir (Azerbaycan örneğindeki gibi). Vahabzade ayrıca Yusuf Samedoğlu'nun Türkiye Türklerinin konuşmalarının yüzde kırkını anlamadığına tepkide bulunarak eserlerinin Türkiye'de Azerbaycan Türkçesi ile yayımlandığını ve gereken yerlerde açıklamalar yapıldığını belirtmiştir.⁴⁵

Zelimhan Yagub da Türklük anlayışından bahsederek fikrini şöyle açıklamıştır:

"Biz 'Türk' sözünden Türk dilinden, Türk nefesinden imtina etmekle çok şeyi kaybetmiş oluruz. Bin yıllık tarihi gerçeği 60 yıllık siyasi karışıklığa kurban vermiş oluruz."⁴⁶

Zelimhan Yagub'dan sonra konuşma yapan Afat Gurbanov'un görüşleri bir hayli ilginçtir. Afat Gurbanov'a göre Azerbaycan Türkleri "Türk" sözünü tarihten alıp kullanmıştır. Azerbaycan Türkleri "Türk" sözü kullandıklarında komşu Osmanlılar "Osmanlı dili" kullanmışlar. Şimdi Azerbaycan'da "Türk dili", "Türkiye'de "Türk dili" denilse de, bu Türk dilleri hangi bakımdan ayıracağız? Bu diller arasında fark vardır. Eğer Azerbaycan Türkleri "Türk dili" terimini kullanacaksa, komşularımızdan "Osmanlı dili" terimine dönmelerini rica etmek gerekir. Ayrıca, teklif edilen "Azerbaycan Türk dili" terimi de yanlıştır. Azerbaycan mekândır, Türk dili isimdir. O zaman "Azerbaycan Lezgi dili", "Azerbaycan Tat dili" de denilebilir. "Azerbaycan Türk lehçesi" terimini de kullananlar vardır. Bu da yanlıştır. Bütün lehçeler dile çevrilmiştir. Tekrar tarihi geri çevirmenin anlamı yoktur. 23 Türk dili (Gagauz, Özbek, Tatar vb..) vardır. Bunların isimleri halkın, milletin, ülkenin ismiyle ilgilidir. Azerbaycan Türkleri neden bu gelenekten vazgeçsin?⁴⁷

Toplantıda Dış İşleri Bakanı ve Anayasa projesini hazırlayan komisyonunun üyesi Hesên Hesenov da konuşma yapmıştır. Hesenov'un fikrinde Azerbaycan Türkleri dil ve milletine aynı ismi verirlerse iki kere hata yapıyorlar. İlk hata olarak Azerbaycan Türkleri Türk dil grubunun statüsünü değiştirip onu tek bir dile, yani X-XI. Yüzyıla götürüyor. İkinci hata ise artık bağımsız olan dile lehçe statüsü veriliyor, yine o yüzyıllardaki Türk dilleri ilişkilerine geri dönülüyor. O halde "Azerbaycan Türkçesi" değil, "Azerbaycan Oğuz Türkçesi" denilmesi daha doğrudur. Çünkü Oğuzlar Kıpçakları, Bulgarlar her ikisini anlamamaktadır.⁴⁸

Ciddi tartışmaların devam ettiği toplantıda Sabir Rüstemhanlı 1930 yıllardaki Azerbaycan Türklerinin dilinin isminin geri alınması için Haydar Aliyev'e şöyle ricada bulunmuştur:

“Bu dilin adını 1930’lu yıllara kadar tek yaşatan bizim millet, bizim adımız olmuştur. Şimdi 1930’lu yıllarda bu dil elimizden alınmıştır. Bugün biz ancak repressiya (cezalandırma) kurbanlarının hakkını ödüyorsak, Hüseyin Cavit’in hakkını nasıl geri getirdiyseniz, rica ediyorum bu dilin adının hakkını geri verin.”⁴⁹

Sabir Rüstemhanlı’ya karşılık Resul Guliyev “Azerbaycan-Türk dili”, veya “Türk dili” kavramlarının Anayasaya girmesinin, ya da 1992 yılında kabul edilen maddenin kalmasının Azerbaycan halkına yapılan manevi cinayetten başka bir şey olmadığını belirtmiştir.⁵⁰

Toplantı Haydar Aliye’in kapanış konuşmasıyla bitmiştir. Toplantının ardından 12 Aralık 1995 tarihinde Referandum yapıldı ve yeni Azerbaycan Anayasası kabul edildi. Kabul edilen Anayasanın devlet dili hakkında 21. maddesine göre

1. Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir.

*2. Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusunun konuştuğu başka dillerin serbestçe kullanılmasını ve gelişmesini temin etmektedir.*⁵¹

Anayasanın kabul edilmesinden sonra 18 Haziran 2001 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı “Devlet dilinin uygulanması işinin mükemmelleştirilmesi hakkında” ferman imzalamıştır. Bu fermanın bir yıl sonra Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili hakkında yeni Kanunun onaylanmasıdır.⁵²

1995 yılı Anayasanın kabul edilmesinden sonra dil tartışmaları son bulmuş ve 4 Ocak 2003 tarihindeki yeni “Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu” devlet dili ile ilgili yeni düzenlemelerin yapılmasına yol açmıştır.

Ana dilinin sosyal, siyasi durumu, adı ile bağlı tartışmalarla beraber, onlardan daha çok siyasi, ideolojik önemi olan başlıca problem alfabe konusu idi.

KAYNAKÇA

- “Azerbaycan Cumhuriyetinde Devlet Dili Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu”, Azerbaycan, Sayı 2, Bakı, 4.01.2003.
- “Azerbaycan Respublikası Milli Meclisi “Azerbaycan Respublikasında Devlet Dili Haggında” Azerbaycan Respublikası Ganununun Güvveye Minmesi Barede Gerar No.424”, Azerbaycan, Bakı, 28.01.1992.
- “Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir”, Azerbaycan, Bakı, 22.12.1992.
- ABDULLAYEV, M., “Dilimizi kim yaşadacak”, Bakı gazetesi, Bakı, 10.01.1992.
- AZER Tac “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir”, Azerbaycan, Bakı, 2.11.1995.
- AZER Tac, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir”, Azerbaycan, Bakı, 2.11. 1995.
- Azerbaycan Respublikasının Ganunvericik Toplusu, Sayı 1, Bakı, 31.01.2003.
- Azerbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, Bakü, 2004.
- Azerbaycan Sovyet Sosyalist Respublikası Konstitutsiyası, Bakı, 1978.
- Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, Azerbaycan, Bakı, 7.11. 1995.
- Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, Azerbaycan, Bakı, 9.11. 1995.
- Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, Azerbaycan, Bakı, 11.11. 1995.
- Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir”, Azerbaycan, Bakı, 10.11. 1995.
- BAĞIROV, M., “İtirmirik, Gazanırığ”, Edebiyyat ve İncesenet, Sayı 48(2443), Bakı, 7.12.1990.
- EFENDİZADE, E., Ehmedov, B., Türk Dili, Bakı, 1995.
- GERAY, F., “Ana Dili. Bir Güneş İşığı”, Edebiyat ve İncesenet, Bakı, 20.07.1990.
- GERİB, G., “Ana Dilim-Türk Dilim! Öz Adınla Yaşa, Dilim!” Azerbaycan, Bakı, 23.12.1992.
- HESENOVA, E., Ana Dili. Vetendaşlıg Borcumuz, Edebiyat ve İncesenet, Sayı 27(2422), Bakı, 20.07.1990.
- HUDUYEV, N., Heyder Eliyev ve Azerbaycan dili, Bakı 1997.
- HÜSEYNOV, C., “Dilmiz- Geyretimiz, Servetimizdir”, Azerbaycan Kommunisti, S. 69, Bakı,3.03.1991.
- HÜSEYNOV, E., Hacıyev T., “Halgın Yetkinliyi Başga Şeydir”, Yeni Fikir, Bakı, 17.04.1991.
- MAHALOĞLU İ., Huduyev, N., “Azerbaycan-Türk Dili Mütehessisin Gözü İle”, Aydınlig, Bakı, 28.02.1992.
- MAHALOĞLU, İ., Huduyev, N., “Azerbaycan-Türk Dili Mütehessisin Gözü İle”, Aydınlig, Bakı, 21.02.1992.
- NERIMANOĞLU, K.V., Azerbaycan Dövlet Dili Siyaseti, Bakı, 2006.
- RZAYEVA, R., REHMANLI, N., “Rus Dili Respublikamızın Neinki Ayrı Ayrı Müesselerinde, Hetta Prezident Aparatında Da Öz Nüfuzunu Sahlamagdadır”, Azerbaycan, Bakı, 10.12.1992.

ŞÜKÜROV, B., Gözleyirik, Genclik, Bakı, 1989, Sayı 9(21).

YADIGAR, F., “Azerbaycan Dili: Onun Konstitutsiya Hüğügları Gorunmalıdır”, Edebiyyat ve İncesenet, Sayı 31(2426), Bakı, 17.08.1990.

NOTLAR

- ¹ SSCB'ye bağlı üç cumhuriyette-Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da dil maddesi kabul edildi. Fakat Rusça hâkimiyetini korumakta devam ediyordu, Bkz. Azer Tac "Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir", **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 2.11.1995.
- ² **Azerbaycan Sovyet Sosyalist Respublikası Konstitusiyası**, s.20, Bakı, 1978.
- ³ Hüseyinov, C., "Dilmiz- Geyretimiz, Servetimizdir", **Azerbaycan Kommunisti**, Bakı,3.03.1991, S. 69.
- ⁴ Bkz. Şükürov, B., Gözleyirik, **Genclik**, Bakı, Sayı 9(21), 1989; Geray, F., "Ana Dili. Bir Güneş Işığı", **Edebiyat ve İnceneset**, S. 27(2422), Bakı, 20.07.1990; Hesenova, E., "Ana Dili. Vetendaşlıg Borcumuz", **Edebiyat ve İnceneset**, Sayı 27(2422), Bakı, 20.07.1990; Yadıgar, F., "Azerbaycan Dili: Onun Konstitutsiya Hüguqları Gorunmalıdır", **Edebiyyat ve İnceneset**, Sayı 31(2426), Bakı, 17.08.1990; Bağırov, M., "İtirmirik, Gazanırığ", **Edebiyyat ve İnceneset**, Sayı 48(2443). Bakı, 7.12.1990.
- ⁵ Mahaloğlu, İ. (röportaj yapan), Huduyev N. (konuşmacı), "Azerbaycan-Türk Dili Mütehessisin Gözü İle", **Aydınlıg**, Bakı, 21.02.1992.
- ⁶ Mahaloğlu, İ.(röportaj yapan), Huduyev N. (konuşmacı), "Azerbaycan-Türk Dili Mütehessisin Gözü İle", **Aydınlıg**, Bakı, 28.02.1992.
- ⁷ Abdullayev, M., "Dilimizi kim yaşadacak", **Bakı**, Bakı, 10.01.1992.
- ⁸ Hüseyinov, E. (reportaj yapan), Hacıyev T. (Prof, Dr., konuşmacı), "Halgın Yetkinliyi Başga Şeydir", **Yeni Fikir**, Bakı, 17.04.1991.
- ⁹ Huduyev, Nizami, **Heyder Eliyev ve Azerbaycan dili**, s. 49, Bakı 1997.
- ¹⁰ Huduyev, Nizami, **Heyder Eliyev ve Azerbaycan dili**, s.51, Bakı, 1997.
- ¹¹ Nerimanoğlu, Nerimanoğlu, K.V., **Azerbaycan Dövlət Dili Siyaseti**, s. 48-49 Bakı, 2006.
- ¹² Huduyev, Nizami, **Heyder Eliyev ve Azerbaycan dili**, s.51, Bakı, 1997.
- ¹³ Rzayeva, R., Rehmanlı, N., "Rus Dili Respublikamızın Neinki Ayrı Ayrı Müesselerinde, Hetta Prezident Aparatında Da Öz Nüfuzunu Sahlamagdadır", **Azerbaycan**, s.1 Bakı, 10.12.1992.
- ¹⁴ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 22.12.1992.
- ¹⁵ Bu itirazlar "bizi yeniden Türkiye'nin gapazaltısı etmeyin (bizi yeniden Türkiye'nin eline geçirmeyin)" görüşlerini içermekteydi. Bkz. "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 22.12.1992.
- ¹⁶ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 22.12.1992.
- ¹⁷ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 22.12.1992.
- ¹⁸ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 22.12.1992.
- ¹⁹ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 22.12.1992.
- ²⁰ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 22.12.1992.
- ²¹ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 22.12.1992.
- ²² "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 22.12.1992.
- ²³ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 22.12.1992.
- ²⁴ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 22.12.1992.
- ²⁵ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 22.12.1992.
- ²⁶ "Müzakireler Müveggeti Dayandı, Heyat İse Davam Edir", **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 22.12.1992.
- ²⁷ Gerib, G., "Ana Dilim-Türk Dilim! Öz Adınla Yaşa, Dilim!" **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 23.12.1992.
- ²⁸ Gerib, G., "Ana Dilim-Türk Dilim! Öz Adınla Yaşa, Dilim!" **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 23.12.1992.
- ²⁹ Gerib, G., "Ana Dilim-Türk Dilim! Öz Adınla Yaşa, Dilim!" **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 23.12.1992.

- ³⁰ “Azerbaycan Respublikası Milli Meclisi “Azerbaycan Respublikasında Devlet Dili Haggında” Azerbaycan Respublikası Ganununun Güvveye Minmesi Barede Gerar No.424”, **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 28.01.1992.
- ³¹ Efendizade, E., Ehmedov, B., **Türk Dili**, s.3-4, Bakı, 1995.
- ³² Efendizade, E., Ehmedov, B., **Türk Dili**, s.3-4, Bakı, 1995.
- ³³ Azer Tac, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir”, **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 2.11. 1995.
- ³⁴ Azer Tac, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir”, **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 2.11. 1995.
- ³⁵ Azer Tac, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir”, **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 2.11. 1995.
- ³⁶ Azer Tac, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir”, **Azerbaycan**, s.3, Bakı, 2.11. 1995.
- ³⁷ Azer Tac , “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir”, **Azerbaycan**, s.1, Bakı, 2.11. 1995.
- ³⁸ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 7.11. 1995.
- ³⁹ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 7.11. 1995.
- ⁴⁰ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.2, Bakı, 7.11. 1995.
- ⁴¹ Zerdab ilçesi ipekböceği kozasını kurutanların bir grubu: ”Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan dilidir” kelimeleri Türk dili ile değiştirilsin; Gasimov Genimet Gasim oğlu-Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Sederek köyü:”Devlet dili Türk dili yazılmalıdır”; Melikov Fuad Mahmud oğlu-mühendis: “Azerbaycan dilinin kalmasını teklif ediyor”; Hümbetov Tahir Mehemed oğlu:”Azerbaycan dilinin sonradan verilmiş bir isim olduğunu dikkate alarak “Azeri Türkçesi yazılmasını teklif ediyorum”; Anayasa komisyonunun üyesi Anar “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan-Türk dilidir”; Petrol ve Doğalgaz Sanayisi İşçi Sendikası: “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azeri Türkçesidir”; Teknik Üniversitesi: “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azerbaycan-Türk dili”; “Günerli Reklam Şirketi: “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir”; Zığ şosesinin yaşayanları “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir”; Uluhanovlar ailesi, Eliyevler ailesi, Göyüşovlar ailesi-Bakü şehri: ”Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Azeri Türkçesidir”; Eliyev Rabil-Sumgayıt şehri” Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir”, L.K. Kerimli, M.S. Nesirov, Y.G. Guliyev, S.A. Ağabeyova, R.G. Kerimov, F.H. Memmedova, S.H.Kerimov “Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet dili Türk dilidir. Bkz. Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.3, Bakı, 7.11. 1995.
- ⁴² Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.3, Bakı, 7.11. 1995.
- ⁴³ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.4, Bakı, 7.11. 1995.
- ⁴⁴ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.4, Bakı, 9.11. 1995.
- ⁴⁵ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.4, Bakı, 9.11. 1995.
- ⁴⁶ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.4, Bakı, 9.11. 1995.
- ⁴⁷ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.4, Bakı, 9.11. 1995.
- ⁴⁸ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.3, Bakı, 10.11. 1995.
- ⁴⁹ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.6, Bakı, 11.11. 1995.
- ⁵⁰ Azerinform, “Devlet Dili Milli Menevi Servetimizdir, **Azerbaycan**, s.6, Bakı, 11.11. 1995.
- ⁵¹ **Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası**, Bakü, 2004, s. 7, Bakü, 2004.
- ⁵² “Azerbaycan Cumhuriyetinde Devlet Dili Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu”, **Azerbaycan**, Sayı 2, Bakı, 4.01.2003; **Azerbaycan Respublikasının Ganunvericik Toplusu**, Sayı 1, Bakı, 31.01.2003, madde 2; Bu kanuna 11 Haziran 2004 tarihli 688-IKD nolu kanunlara göre bazı değişiklikler yapılmıştır.